

UKLJUČENOST OSOBA S INVALIDITETOM U NASTAVU SOCIJALNOG RADA

SAŽETAK

U radu su prikazani rezultati istraživanja provedenog s osobama s invaliditetom uključenima u nastavu Studijskog centra socijalnog rada u Zagrebu. Sudionici istraživanja bili su osobe s invaliditetom koje u ulozi vanjskih suradnika već dugi niz godina surađuju u obrazovanju studenata socijalnog rada kao predavači iz prakse i kao terenski nastavnici u udrugama u kojima studenti obavljaju praksu. Cilj istraživanja bio je dobiti uvid u doživljaj i iskustvo sudjelovanja osoba s invaliditetom u nastavi studenata socijalnog rada. Podaci su prikupljeni razgovorom u fokusnoj grupi. Analizom izjava sudionika dobivene su četiri kategorije koje se odnose na različite teme uključenosti korisnika u nastavi studenata socijalnog rada: (1) Iskustva sudjelovanja korisnika u nastavi; (2) Značaj osobnog korisničkog iskustva koje korisnici žele prenijeti studentima; (3) Osvrt korisnika na kvalitetu nastave; (4) Preporuke za bolju uključenost korisnika u nastavu.

UVOD

Biti uključen znači imati ravnopravnu poziciju pregovaranja, dogovaranja i interveniranja te ravnopravnu mogućnost sagleda-

¹ Anita Džombić, studentica 4. godine socijalnog rada, e-mail: anita.dzombic@gmail.com.

² Prof. dr. sc. Kristina Urbanc, socijalna radnica, e-mail: kristina.urbanc@zg.htnet.hr.

Prethodno priopćenje
Primljeno: prosinac, 2008.
Prihvaćeno: travanj, 2009.
UDK 364.65-056.26 : 378.14

Anita Džombić¹
Kristina Urbanc²
Sveučilište u Zagrebu
Pravni fakultet
Studijski centar socijalnog rada

Ključne riječi:

osobe s invaliditetom, nastava, uključenost korisnika socijalne skrbi, socijalni rad.

vanja iz vlastite perspektive (Beresford, 2005.; Lowes i Hullat, 2005.; Oliver, 1996.). Uključivanje korisnika socijalne skrbi u istraživački projekt ili proces obrazovanja socijalnih radnika samo zato jer je to jedan od suvremenih zahtjeva dobre prakse, bez korjenitih promjena u načinu razmišljanja i odlučivanja predstavlja tokenizam³, a ne inkluziju. Za inkluziju je potrebna prilagodba čitavog sustava, kako bi se »pripremio« teren za nove sudionike – u ovom slučaju, za korisnike socijalne skrbi. Kad je riječ o praksi socijalnog rada, ako su korisnici već i uključeni, ovaj se proces pripreme često odvija nesvjesno, što ne znači nužno da se odvija u pravom smjeru, pogotovo kada je riječ o uključivanju korisnika koji pripadaju ranjivim i marginaliziranim skupinama. Stoga je važno da budući socijalni radnici dobiju mogućnost razviti dodatnu osjetljivost za participativni i osnažujući pristup korisnicima socijalne skrbi i njihovim idejama u smjeru razvijanja prakse socijalnog rada koja će u većoj mjeri odražavati potrebe i inicijative korisnika, drugim riječima, prakse koja će biti po mjeri korisnika.

S druge strane, uključivanje korisnika iz različitih korisničkih udruga kao aktivnih sudionika nastave predstavlja dugoročno ulaganje u razvoj tzv. »terenskih nastavnih baza« čiji sudionici imaju uvid u sadržaj i proces obrazovanja socijalnih radnika te na temelju informiranog pristanka sudjeluju u planiranju nastave i to neposredno – intervenirajući u sam sadržaj i način izvođenja kolegija i terenske prakse studenata te posredno – dajući povratne informacije o učinkovitosti cjelokupnog procesa obrazovanja s obzirom na kompetencije socijalnih radnika, kao završni ishod tog procesa.

Razmišljajući o pitanjima vezanima uz uključivanje korisnika te proučavajući dosadašnja iskustva, uglavnom, anglosaksonskih zemalja (Beresford, 2005.; Lowes i Hullat, 2005.), na tu temu, termin »uključivanje korisnika« odjednom se činio problematičnim iz nekoliko razloga. Kao prvo, ideja da netko nekoga može isključiti ili uključiti implicira da »uključitelj« odnosno »isključitelj« ima moć nad nekim, što nadalje implicira pitanje otkud fakultetima i akademskoj zajednici moć da nekoga uključuje ili isključuje?

Ta je moć u velikoj mjeri preuzeta iz tradicionalno hijerarhiziranih odnosa različitih sustava (socijalnog, zdravstvenog, obrazovnog) i temeljena na modernističkim paradigmatama pomažućih profesija, gdje je moć stručnjačke paradigme jedina perspektiva koja se ozbiljno razmatra u traženju rješenja. Ta moć može biti usmjerena prema nekom pozitivnom pomaku (pri čemu se opet pojavljuje pitanje kriterija što je i za koga pozitivan pomak) te krajnji ishod posjedovanja te moći može biti njena ravnomjernija distribucija u odnosima, ali može i pogodovati razvoju tokenizma.

U kontekstu postmoderne paradigme, teorijske koncepcije procesa pomaganja u fokus stavljaju odnos sudionika (korisnika i stručnjaka) koji se temelji na sporazumijevanju, dogovaranju, istraživanju i uvažavanju individualnih iskustava sudionika (O'Hanlon, 1993., prema Čačinović Vogrinčić i sur. 2007.). S obzirom da je ovdje riječ o sudjelovanju u nastava-

³ Tokenizam (engl. tokenism) označava praksu ili politiku gdje se čine samo minimalni naponi kako bi se manjinama ponudile mogućnosti jednake onima koje ima većina (prema Williamson, 2001.).

vnom, a ne u pomažućem procesu, posebnu važnost za nas imaju koncepti perspektive moći i etike sudjelovanja. Smisao etike sudjelovanja jest u tome da je ranija »objektivnost stručnjaka« nadomještena sudjelovanjem u kojem nitko nema zadnju riječ, to je razgovor koji se nastavlja, a etika sudjelovanja, koja je pridodana etici socijalnog rada ključna je za uključivanje sudionika u zajedničko istraživanje onoga što je za korisnike važno da socijalni radnici znaju i čine (Hoffman, 1994., prema Čačinović Vogrinčić i sur. 2007.). Djelovanje iz perspektive moći, prema Saleebey (1997., prema Čačinović Vogrinčić i sur. 2007.) u kontekstu osmišljavanja i provođenja nastave studenata socijalnog rada znači da s poštovanjem istražujemo i uključujemo resurse korisnika u obrazovanje budućih stručnjaka.

Čini se, dakle, da je temi »uključivanja korisnika socijalne skrbi u nastavi« potrebno pristupiti iz drugih zornih kutova (a ne samo iz perspektive akademske zajednice, odnosno, fakulteta), budući da su sami korisnici »uključeni« u vlastite poteškoće i krize od samog njihovog nastanka, a stručnjaci su, zapravo, novopridošlice u njihovoj svakodnevici, te su za sebe prisvojili moć i pravo, ne samo da »budu uključeni«, već i da često budu jedini koji odlučuju o načinima i vrstama pomoći, mogućem rješenju, o temama koje će se istraživati, o sadržajima o kojima ćemo obrazovati nove stručnjake itd.

Namjera ovog rada je, stoga, da potakne razmišljanja o izazovima, poteškoćama i preduvjetima potrebnim za kvalitetno uključivanje korisnika socijalne skrbi (u ovom slučaju, osoba s invaliditetom) u proces obrazovanja socijalnih radnika.

Osobe s invaliditetom u fokusu su ovog rada obzirom na to da, prema iskustvima autora, one predstavljaju skupinu korisnika s kojima Studijski centar socijalnog rada ima najdužu kontinuiranu suradnju. Ta je suradnja započela početkom 90-ih uključivanjem nekoliko udruga osoba s invaliditetom u program terenske prakse studenata druge godine vezan uz kolegij »Socijalni rad s pojedincem«. Tijekom posljednjih 15-ak godina suradnja s korisnicima – osobama s invaliditetom koje su voditelji i članovi različitih udruga proširila se na različite oblike i sadržaje nastave namijenjene studentima socijalnog rada. S obzirom na dugogodišnje sudjelovanje osoba s invaliditetom u nastavi, zanimalo nas je kako ta iskustva uključenosti izgledaju iz njihove perspektive.

KVALITATIVNI PRISTUP ISTRAŽIVANJU I KORISNIČKA PERSPEKTIVA

Za potrebe ovog istraživanja odabrali smo kvalitativni pristup, budući da je svrha istraživanja bila upoznati što detaljnije iskustva osoba s invaliditetom u nastavi studenata socijalnog rada i njihov doživljaj sudjelovanja u nastavi. Neka od temeljnih obilježja kvalitativnog pristupa su da se ona provode u prirodnim životnim situacijama, uz nastojanje da se stekne cjelovit uvid u okruženje koje se proučava. Cilj ovakvog pristupa je da se detaljno istraži percepcija onih koji sudjeluju u istraživanju, a od uzoraka se preferiraju namjerni uzorci, odnosno, informirane osobe. Kvalitativne se metode temelje na analizi tekstualne

građe nastale na temelju osobnih iskustava, životnih priča, pojedinačnih i skupnih intervjua, opažanja i drugih dokumenata koji opisuju podjednako svakodnevne i izuzetne trenutke značajne za život pojedinca (Milas, 2005.).

Istraživanja temeljena na kvalitativnom pristupu i perspektivi uključivanja korisnika kod nas su doista rijetkost, te ih u kontekstu pomažućih profesija možemo navesti svega nekolicinu (Koller-Trbović i Žižak, 2005.; Koller-Trbović i Žižak, 2006.; Ajduković, Sladović Franz i Kregar, 2005.a.; Kletečki Radović i Kregar Orešković 2005.; Ajduković, Sladović Franz i Kregar, 2005.b.; Sladović Franz, Kregar Orešković i Vejmelka 2007.). Iako su u fokusu navedenih istraživanja djeca, mladi i udomitelji te ona sadržajno nisu relevantna za ovaj rad, navodimo ih zbog njihovog značaja za promoviranje korisničke perspektive i općenito, zastupanja jednog novog načina razmišljanja i pristupanja praksi i istraživanjima na području pomažućih profesija. Jedno od osnovnih obilježja tog pristupa jest uvažavanje individualnih iskustava korisnika socijalne skrbi i korištenje tih iskustava kao resursa u pomažućem procesu, ali i u procesu obrazovanja budućih stručnjaka. U tom kontekstu u suvremenoj literaturi socijalnog rada možemo naići na termin »iskustveni eksperti« koji neki autori koriste kao sinonim terminu »korisnik socijalne skrbi« (Preston-Shoot, 2005.).

S tim u skladu, suvremeni obrazovni standardi pomažućih profesija nameću sve artikuliraniju potrebu uvažavanja iskustva i mišljenja korisnika kao iskustvenih eksperata u procjeni potreba, definiranju i provođenju pomažućih aktivnosti i njihovoj evaluaciji kao i u redefiniranju postojećih mjera i načina pružanja pomoći iz korisničke perspektive (Beresford, 2005.; Ajduković, Kregar Orešković i Sladović Franz, 2008.).

U nastojanjima da istraživač što dublje uđe u ciljanu problematiku, da zajednički sa sudionicima istraživanja odlučuje o tome što je potrebno istraživati u prirodnom socijalnom okruženju sudionika te da na različitim razinama razvija suradni odnos (Čaćinović Vogrinčić i sur. 2007.; Hasler, 2004.) kako u pomažućem, tako i u istraživačkom kontekstu, kvalitativni pristup sa svim svojim prednostima (malim brojem slučajeva, stvaranjem hipoteza tijekom samog istraživačkog procesa, izgradnji definicija i teorija sadržanih u samim podacima (Mesec, 1998.) dobiva sve veće značenje u suvremenoj koncepciji socijalnog rada i drugih pomažućih profesija. Kvalitativni pristup, naročito kada je riječ o osjetljivim skupinama korisnika koje su dugo vremena bile obespravljene i bez moći ili to još uvijek jesu, sa svojom fokusiranošću na sudionika i njegovu interpretaciju problemske situacije, osim u istraživačkom kontekstu, postaje sve važniji i u promišljanju i provođenju korisničke perspektive u praksi. Upoznavanje, razumijevanje i opisivanje perspektive korisnika socijalne skrbi postaje stoga sastavni dio projektnih i obrazovnih ciljeva, nezaobilazan na području obrazovanja, prakse i istraživanja u pomažućim profesijama (Lowes i Hullat, 2005.; Koller-Trbović i Žižak, 2008.).

Evo što o korištenju kvalitativnog pristupa kaže jedan od socijalnih radnika, koji vjeruje da promjene trebaju početi »odozgo«: »Vlada se mora pomaknuti od kvantitativnog prema kvalitativnom pristupu u socijalnom radu. Kultura 'ispunjavanja kućica s križićima' uništava socijalni rad. Ako je ovdje riječ o pružanju pomoći ljudima tijekom tranzicijskog perioda u

njihovim životima, onda im treba vremena da artikuliraju svoje potrebe i donesu odluke. A kada radite u kriznim situacijama, vrijeme ne postoji i ljudima nije ostavljeno vrijeme da naprave svoje izbore.« (Cree i Davis, 2007.: 125.)

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja bio je dobiti uvid u iskustvo uključenosti korisnika usluga socijalne skrbi- osoba s invaliditetom u nastavu Studijskog centra socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu i njihova promišljanja o obrazovanju socijalnih radnika te mogućnosti podizanja kvalitete tog obrazovanja.

METODOLOGIJA

Kako bismo dobili uvid u iskustvo uključenosti osoba s invaliditetom u nastavu i njihova promišljanja o procesu obrazovanja, proveli smo fokusnu grupu. Fokusna grupa zapravo predstavlja intervju s malom grupom sudionika o određenim specifičnim temama, s ciljem da se prikupe podaci visoke kvalitete u okruženju gdje sudionici mogu razmijeniti mišljenja, odnosno da se dobije dublji uvid u osobno iskustvo sudionika o određenim pitanjima (Milas, 2005.).

Pripremi predloška za fokusnu grupu prethodilo je informiranje potencijalnih sudionika istraživanja – osoba s invaliditetom s iskustvom sudjelovanja u nastavi fakulteta, o procesu i sadržaju obrazovanja socijalnih radnika na dodiplomskoj i diplomskoj razini te pojedinačni razgovor istraživača sa svakim od potencijalnih sudionika. Na temelju proučavanja postojeće dokumentacije o programima dodiplomske i diplomske nastave, potencijalni sudionici istraživanja mogli su postavljati pitanja istraživačima te artikulirati teme odnosno pitanja za koja smatraju da ih je važno raspraviti. Tijekom individualnih razgovora s potencijalnim sudionicima definirana su sljedeće teme razgovora u fokus grupi:

1. Osobni osvrt korisnika na njihovo dosadašnje iskustvo uključenosti u nastavu
2. Što je korisnicima važno prenijeti studentima iz svog neposrednog korisničkog iskustva?
3. Preporuke korisnika za podizanje kvalitete nastave
4. Što bi iz perspektive korisnika bilo potrebno za njihovu bolju pripremljenost i uključenost u nastavu?

Iskustva nekih anglosaksonskih autora (Beresford i sur. 2006.; Steel, 2005.; Lowes i Hullat, 2005.) pokazala su kako se korisnici socijalne skrbi često uključuju u istraživanje bez prethodne pripreme o sadržaju, što rezultira time da im često manjkaju osnovne informacije o temi kao i time da sebe doživljavaju nekompetentnima za razgovor u fokusnoj grupi. Pri završetku individualnih pripremnih razgovora na upit istraživača o tome doživljavaju li sebe kompetentnim sugovornicima za temu obrazovanja socijalnih radnika, doživljaj svakog

pojednog potencijalnog sudionika istraživanja bio je da su oni kompetentni raspravljati o programu nastave na fakultetu.

Fokusna grupa provedena je u prostorijama Doma za stare i nemoćne u Zagrebu, u trajanju od 90 minuta. Razgovor u fokusnoj grupi sniman je, za što smo prethodno dobili suglasnost svakog pojedinog sudionika istraživanja.

SUDIONICI ISTRAŽIVANJA

Pismo poziva na sudjelovanje u istraživanju i prateću dokumentaciju poslali smo na adresu šest korisnika koji su imali višegodišnje iskustvo u različitim oblicima podučavanja studenata socijalnog rada te su sudjelovali u provođenju nastave na različitim kolegijima. Sudjelovanju u fokus grupi odazvala su se četiri korisnika, a zbog osobnih obveza dvoje sudionika se ispričalo.

Sudionici istraživanja bili su korisnici koji su imali deset i više godina iskustva sudjelovanja u različitim oblicima podučavanja studenata socijalnog rada te su sudjelovali u provođenju nastave na različitim kolegijima (Socijalni rad s pojedincem, Socijalni rad s osobama s invaliditetom, Terenska praksa za studente na drugoj i četvrtoj godini studija). Kriteriji za odabir sudionika istraživanja bili su njihova motiviranosti za sudjelovanje i višegodišnje iskustvo sudjelovanja u nastavi. Pretpostavljali smo da će tako odabrani sudionici predstavljati »informativni bogate slučajeve« s obzirom na cilj istraživanja. Riječ je, dakle, bila o namjernom uzorku, u kojem je sudjelovalo četiri sudionika, članova različitih udruga osoba s invaliditetom koje djeluju na području grada Zagreba:

- a) jedan sudionik iz udruge »Dodir«- hrvatska udruga gluhoslijepih osoba
- b) dva sudionika iz »Hrvatske udruge paraplegičara i tetraplegičara«
- c) jedan sudionik iz udruge »Društva tjelesnih invalida«.

Potrebno je, međutim, uzeti u obzir i metodološko ograničenje koje sa sobom donosi uključivanje sudionika koji su isključivo osobe s invaliditetom. Dakle, promišljajući o dobivenim rezultatima, imali smo na umu da ih ne možemo interpretirati iz perspektive korisnika socijalne skrbi općenito, već iz perspektive korisnika koji imaju iskustvo invaliditeta⁴.

OBRADA PODATAKA

Pri obradi podataka koristili smo se postupkom otvorenog kodiranja koji se sastojao od sljedećih koraka (Mesec, 1998.):

⁴ *Kako ne bismo svaki put nepotrebno opterećivali tekst navodeći da je riječ o užoj skupini korisnika socijalne skrbi – osobama s invaliditetom, u daljnjem tekstu sudionike nazivamo korisnicima, odnosno, korisnicima-predavačima.*

1. pripisivanje pojmova empirijskoj građi
2. pridruživanje srodnih pojmova u kategorije
3. analiza značenja pojmova i kategorija.

Slijedi primjer načina organiziranja prikupljenih podataka prema navedenih koracima, pri čemu brojevi u zagradi predstavljaju sudionike fokusne grupe.

Tablica 1.

Pripisivanje pojmova empirijskoj građi i pridruživanje srodnih pojmova u kategorije prema razini apstraktnosti (koraci 1 i 2)

Razine apstraktnosti (I)	II	III
Izjave o mogućnostima boljeg uključivanja korisnika u obrazovanje socijalnih radnika	Pojmovi	Kategorije
Ono što ja smatram ako želimo bolji i kvalitetniji transfer znanja osoba s invaliditetom prema studentima, bilo bi jako zgodno barem jednom godišnje ili barem jednom u dvije godine, da se organizira usavršavanje za nas predavače u smislu kako predavati. (2)	Usavršavanje korisnika za ulogu predavača	Preporuke za bolje uključivanje korisnika u nastavu studenata socijalnog rada
Korisnicima vremenski dio jako puno pomaže da budu kvalitetniji, da korisnici dobiju unaprijed nekakve okvirne datume vremenske kada će se to predavanje održati (...) (2)	Vremenski okvir održavanja predavanja	
Budući da nismo u sustavu obrazovanja, to je onda neka, ajmo reći, neformalna suradnja. No, međutim jednim drugim odnosom i mi bismo promijenili svoj način, odnosno promijenili bismo odnos prema tome. Ne mogu reći da smo mi neozbiljni, u svakom slučaju puno ozbiljnije bismo pristupili tomu poslu. Ali da, kažem, pozdravljam to, meni je to inače ogroman ulog u budućnost. Korisnici bi morali biti očito nekako tješnje vezani kao neki suradnici, ugovorni (...) (1)	Formalizirana suradnja fakulteta i korisnika	
Naprosto da se ovo što sada radimo malo to (...) ja bi rekla (...) osmisli (...) (4)	Osmišljavanje suradnje	

Nastavak tablice 1

<p>Da imamo neke opipljive rezultate nakon sto istekne određena studijska godina (...) (4)</p> <p>Trebali bi mi (osobe s invaliditetom) više međusobno kontaktirati, samo ja ne znam na koji način da se upoznajemo. Tako da se upoznajemo međusobno to je dobro, na taj način mi se učimo kako prenositi znanje s jedne kategorije osoba s invaliditetom i kako prenijeti studentima naše potrebe. (2)</p> <p>To je dopuna, i jedno i drugo se lijepo dopunjava (fakultet i udruge). Mislim da je i jedno i drugo neophodno i eto samo da nađemo načina kako to usavršiti, lijepo smo počeli. E sad ne bi valjalo da to nekako kopni, da slabi. (3)</p> <p>Pa mislim pristup, da se možemo tamo pojaviti (...) (4)</p> <p>Fakulteti su javni prostor smatra nužnim da se napravi nekakva rampa, zato sam i rekao da se treba napraviti taj sanitarni čvor jer šta ako netko hoće tamo raditi, mora se omogućiti da za cijeli dan bude tamo, a ne samo da dođe povremeno i kratko. (3)</p> <p>Poruka osobama s invaliditetom nije ta, ako mi dođemo na fakultet i mora nas se nositi do predavaona. Već tu nismo u ravnopravnom položaju i osjećate se manje vrijednim jer vas netko od studenata ili neko drugi mora nositi. Ja uopće ne znam kako da to nazovem... meni je to bolesno. Netko na račun te osobe se osjeća velik. Netko je velik i to je svjesno stavljanje ove druge osobe u podređeni položaj. Svjesno ili nesvjesno, nesvjesno ili svjesno kako god hoćete. (4)</p> <p>Pa možda da se prave neki zajednički projekti. Kad se rade planovi i slično kada se radi o obrazovanju, o viskom školstvu da se već uključuje osobe s invaliditetom koji su završili studije i koji točno znaju koji su bili nedostaci tog studiranja, u kojem je segmentu što nedostajalo (...) postoje i udruge studenata osoba s invaliditetom. Ljudi koji su završavali fakultete kao takvi dok još nije bilo nikakvog pristupa i danas dok ga ima, a možda bi se netko i zaposlio kao osoba s invaliditetom kao predavač. (4)</p>	<p>Konkretniji rezultati</p> <p>Međusobno upoznavanje korisnika - predavača</p> <p>Međusobno nadopunjavanje fakulteta i udruge korisnika u nastavi</p> <p>Bolja pristupačnost fakultetu</p> <p>Izrada zajedničkih projekata udruge korisnika i fakulteta</p> <p>Mogućnost zapošljavanja osoba s invaliditetom kao predavača</p>	
--	---	--

Analiza značenja pojmova i kategorija (korak 3)

Prema izjavama sudionika i sudionica, preporuke za podizanje kvalitete njihove uključenosti u nastavu studenata socijalnog rada brojne su i poticajne. Tako na primjer korisnici predlažu uvođenje usavršavanja za njih kao predavače te planiranje vremenskog okvira održavanja nastave. Iako postoji unaprijed pripremljen izvedbeni plan svakog kolegija sa specifičnim datumima i temama, pretpostavljamo da korisnici koji dolaze održati nastavu često nemaju uvida u cjelinu nastavnog procesa, tj. kada su studenti i što slušali i u kojem kontekstu. Dobivanje detaljnijeg uvida u proces i sadržaj pojedinog kolegija i studijske godine dalo bi korisnicima – predavačima cjelovitiju perspektivu u kojoj bi mogli aktivnije sudjelovati u osmišljavanju sadržaja suradnje i konkretnih rezultata, boljem međusobnom nadopunjavanju onoga što studentima mogu ponuditi pojedine korisničke udruge i onoga što im nudi fakultet. Svi ovi prijedlozi zapravo ukazuju na potrebu za formalnijom suradnjom i to ne samo na razini planiranja i uključivanja u nastavu već i u izradi zajedničkih projekata. Važna preporuka korisnika – predavača odnosi se na prilagođenost same zgrade fakulteta osobama otežanog kretanja. kao i na mogućnosti njihovog što samostalnijeg kretanja unutar samog fakulteta, što do sada nije ostvareno (međutim, u tijeku je prilagodba jednog dijela zgrade i sanitarnog čvora na način pristupačan osobama s invaliditetom). Možemo, dakle, reći da su prijedlozi korisnika – predavača vrlo slojevito obuhvatili sve one pretpostavke koje su temelj razvoja jednog kvalitativno drugačijeg odnosa suradnje između fakulteta i drugih korisnika. Uvažavanje ovih preporuka, ili barem otvaranje dijaloga između fakulteta i korisnika – predavača značio bi korak bliže partnerstvu koje bi se moglo odražavati kroz zajedničko vremensko i sadržajno planiranje, suradnju putem projekata od zajedničkog interesa i dugoročno planiranje obrazovanja i zapošljavanja osoba s invaliditetom kao predavača Studijskog centra socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu. Potreba korisnika – predavača da se educiraju kako bi bili pripremljeniji za ulogu predavača kao i potreba da se međusobno upoznaju i »umreže« svakako govori o njihovom aktivnom i kritičkom pristupu ovoj suradnji te motiviranosti za uključenost u nastavu studenata socijalnog rada.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Analizom izjava sudionika prema prethodno opisanom postupku dobivene su četiri veće tematske cjeline:

- a) Iskustva sudjelovanja korisnika u nastavi
- b) Aspekti osobnog korisničkog iskustva koje korisnici žele prenijeti studentima
- c) Osvrt korisnika na kvalitetu nastave
- d) Preporuke korisnika za njihovu bolju uključenost u nastavu.

a) Iskustva sudjelovanja korisnika u nastavi

Korisnici svoje sudjelovanja u obrazovanju studenata socijalnog rada označavaju kao višegodišnju, sve kompleksniju i obimniju suradnju: Mi imamo već dugi niz godina suradnju s Studijskim centrom socijalnog rada. Smatram da je ta suradnja jako dobra, zato što se ona proširila u više segmenata.(1)

Kompleksnost suradnje ogleda se u tome što je početak suradnje između fakulteta i korisnika započeo s oglednim predavanjima korisnika, a tijekom godina proširio se na više različitih segmenata (seminari, vježbe, predavanja, terenska praksa, objavljivanje stručnih članaka): Prvo je to bilo samo jedno ogledno predavanje studentima (...) studenti su se javljali nakon tih predavanja pa smo dobili četiri, pet, šest studenata koji su posjećivali gluhoslijepe osobe (...) isto tako smo imali i jedan praktični dio koji je trajao duže, sve je bilo kroz seminare (...) onda poslije su se proširili na suradnju, npr. zamolili su me da napišem stručni članak (...) (2).

Kvalitetu suradnje korisnici vide i u specifičnom pristupu Studijskog centra socijalnog rada suradnji s korisnicima, koji opisuju na sljedeći način: I mislim da je vaš fakultet možda jedini u Zagrebu za koji znam da ima takav vid suradnje s udrugama, za razliku od drugih fakulteta. Mislim da je najkvalitetniji vid suradnje s Studijskim centrom socijalnog rada.(1)

Kvalitetnu suradnju sudionici prepoznaju i u kompetentnom kadru socijalnih radnika, koji se nakon studija zapošljavaju u udrugama korisnika. Prema riječima sudionika, studenti su stekli kompetencije na temelju iskustvenog učenja tijekom terenske prakse: Udruga je dobila studente koji su se poslije zaposlili, što je zapravo super, došli su i već poznavali problematiku i mogli su lakše rješavati njihove egzistencijalne i druge teškoće (...) (4)

S druge strane, ono s čime su sudionici izražavali svoje nezadovoljstvo je nepristupačnost zgrade fakulteta za osobe s invaliditetom. Postojanje prilagođenog prilaza zgradi fakulteta za osobe s invaliditetom omogućilo bi osobama s invaliditetom mogućnost samostalnog kretanja na fakultetu bilo radi studiranja, zaposlenja ili posjeta fakultetu. Poruka o mobilnosti i pristupačnosti zgrada visokoškolskog obrazovanja također je važna i za studente socijalnog rada: Poruka osobama s invaliditetom nije ta, ako mi dođemo na fakultet i mora nas se nositi do predavaona. Već tu nismo u ravnopravnom položaju i osjećate se manje vrijednim jer vas netko od studenata ili netko drugi mora nositi.(3)

b) Aspekti osobnog korisničkog iskustva koje korisnici žele prenijeti studentima

Jedna od poruka koju su sudionici smatrali bitnom prenijeti studentima na nastavi je važnost osobnog primjera u socijalnom radu, što se, prema riječima sudionika, očituje kroz

upoznavanje korisnikove svakodnevnice i mogućnosti da se korisnik sam predstavi kroz svoju osobnu priču: (...) iznijeti ono što nedostaje studentima, znači ono iz mog života, iz prakse, iz onog što život piše, osobnim primjerom i pokazati i naći načina da to izveden na najbolji mogući način (...) (1)

Jedan od aspekata osobnog iskustva za koje korisnici smatraju da im je važno prenijeti studentima jest uvažavanje individualnog pristupa, bez obzira na sličnost pojedinih oštećenja i zajedničku dijagnozu:(...) Unutar populacije gluhoslijepih osoba situacija je jako složena i svatko je od nas različit, ima različite potrebe, različite probleme i različit način komunikacije, različite uvjete života, edukaciju itd. (2)

Također sudionici naglašavaju važnost osobnog kontakta te iskustvenog i praktičnog segmenta u prenošenju znanja na studente, kao i važnost doživljavanja korisnika u njegovom svakodnevnom okruženju: (...)Trebajedan širi segment, jednog praktičnog dijela upoznavanja studenata s gluhoslijepim osobama i na nekakvom druženju gdje se gluhoslijepi druže ili posjet njihovim kućama je puno vrijedniji nego sama teorija kroz predavanja, to je nužno, ali uvijek je važno imati praktični dio neke vježbe. (2)

Osim konkretnih iskustava i vještina, sudionici naglašavaju da im je bitno studentima prenijeti i razinu vrijednosti, utjecati na promjenu percepcije studenata o osobama s invaliditetom i njihova očekivanja od korisnika te ih potaknuti na promišljanja o stavovima prema prema npr. osobama s invaliditetom. To je ujedno i zajednički aspekt koji su svi sudionici fokusne grupe smatrali važnim prenijeti studentima iz vlastitog korisničkog iskustva: Znači ono što se trudimo i na tom nekakvom planu, javnom planu jeste da populaciju s invalidnošću odmaknemo od nesposobnosti, odmaknemo ne daj Bože od prosjaštva, čega se puno vidi na cesti, već da ih primaknemo onom vrednovitom životu i radu, zajedno s drugima a tu su bitne vrijednosti.(1) ili:

Naprосто da se promijeni percepcija o osobama s invaliditetom kao osoba koji pasivno leže doma i čekaju da im neko nešto učini.(4) ili:

Da zapravo osim te pasivnosti koju su ljudi s invaliditetom izloženi, sad se to bazira na tome da se zapravo jako malo očekuje od njih. Prema tome, onda su one zapravo uvijek osobe koje su drugog reda, je li. Nemaju, pod navodnicima mogućnost da sami odluče, o tome se radi.(3), te:

Međutim, smatram isto tako pogrešnim kada netko pokušava uljepšati, kaže da to nije tako strašno biti gluhoslijep, tako uvijek pokazati sve moguće alternative jer unutar populacije gluhoslijepih osoba je jako složena i svatko je od nas različit, kod nas ima različite potrebe, različite probleme i različit način komunikacije, različite uvjete života, edukaciju. (2).

c) Osvrt korisnika na kvalitetu nastave

Govoreći o poboljšanju kvalitete nastave za studente socijalnog rada, sudionici zapravo daju kritiku postojećeg programa, osvrćući se na promjene nastale

uvođenjem bolonjskog procesa, daju preporuke za poboljšanje nastave te navode kompetencije koje bi, prema njihovom mišljenju, studenti socijalnog rada trebali razvijati.

Kritika bolonjskog procesa i promjena koje su time unijete u nastavu temelji se na doživljaju sudionika o skraćivanju trajanja terenske prakse, preopterećenosti studenata i njihovom površnom odnosu prema obavezama te potrebi o promišljanju opravdanosti ovakvog opterećenja studenata: Zadnje vrijeme, što se tiče ovog bolonjskog procesa i skraćivanju vremenu prakse. Znači studenti nemaju vremena za praksu, nemaju vremena za posvetiti se (...) dođu da obave, ali uopće ne registriraju što kažete, ne shvate u potpunosti problem, ono sve samo površno, na brzinu, na nekom su drugom mjestu. To je poruka fakultetu da porazmisli o svom programu (1) te:

Konkretno ta praksa- ona kreće u drugom semestru, dakako nakon ispitnih rokova, to je tek ožujak, je li? Početkom ožujka i u to vrijeme su zaista pre-preopterećeni sa raznim seminarima i drugim, i ne znam s čime još ne (...) (1) i:

Danas jednostavno studenti ne mogu uopće, kako ste najbolje rekli, to je baš ono dođu da obave ali uopće ne registriraju šta kažete, ne shvate u potpunosti problem, ono sve samo površno, na brzinu, na nekom su drugom mjestu možda s nekim drugim ispitima u glavi, ne znam ali činjenica je ta je to tako. (2)

(...) Oni će se i nadalje snalaziti, ali mi ovdje razgovaramo o nečemu što smatramo da bi trebalo pridonijeti nekoj kvaliteti i teško da se na takav način učeći površno obavljati svoje poslove kasnije u praksi može kvalitetno stvarati. (2)

(...) Jednostavno kroz svoj radni vijek otvrdnu i zaborave i na one kodekse i ponašanja i svega onoga što te profesije zapravo nalažu u onom moralnom smislu. Ovakav užurbani, mogu slobodno reći unezvjereni sustav koji nameće studentima obrazovanje još pogoršava to stanje. Tako da ne znam, da li ako do toga ne držimo, nećemo malo na tome više poraditi, teško da će to osobe steći preko prakse. (1)

Osim kritika postojećeg programa i opterećenja, sudionici su davali i preporuke za poboljšanje terenske prakse studenata:

Zato bi mi i željeli da ljudi zapravo obavljaju te prakse, na koje su vrlo dobro došle baš kod tih udruga koje eto recimo imaju neku viziju (...) nastaviti naravno ovakvu praksu kod samih osoba s invaliditetom, to definitivno. (3)

Možda bi bilo zgodno da se povremeno skupe svi studenti koji su išli na praksu zajedno s korisnicima pa da se napravi jedan okrugli stol, da se vide i očekivanja prije, nego što studenti uopće krenu možda bi se moglo napraviti neki uvod pa neki završni dio da dobiju neku sliku smisla. (4)

Kao najvažnije kompetencije koje bi studenti trebali razvijati, sudionici navode uvažavanje korisničke perspektive (što je prihvatljivo, a što ne kao rješenje samom korisniku, neposrednost obraćanja korisniku, individualan pristup te osjetljivost za socijalno isključene osobe). Izjave koje o tome govore su sljedeće:

Mislim da bi trebali usvojiti neka ponašanja, ono koje, što je prihvatljivo, odnosno što nije prihvatljivo u radu s osobama s invaliditetom. Nažalost, još uvijek smo svjedoci da velika većina studenata koji poslije postanu zaposlenici u tim centrima za socijalni rad prilično, kako bi ja rekla, ignoriraju osobe s invaliditetom. (2)

Trebaju se potruditi dobiti informacije direktno od osobe s invaliditetom koja se nađe u tom centru, a ne samo od nekih drugih članova (...) (4) Da se promijeni percepcija da svaka osoba s invaliditetom nije nužno i osoba u stanju socijalne zaštitne potrebe (...) (3) Jedna doza ipak te osjetljivosti prema svima onima kojim je taj sustav okrenut, a okrenut je prema starijim, nemoćnim. Svima onima koji su izolirani u društvu (...) (1)

d) Preporuke korisnika za njihovu bolju uključenost u nastavu

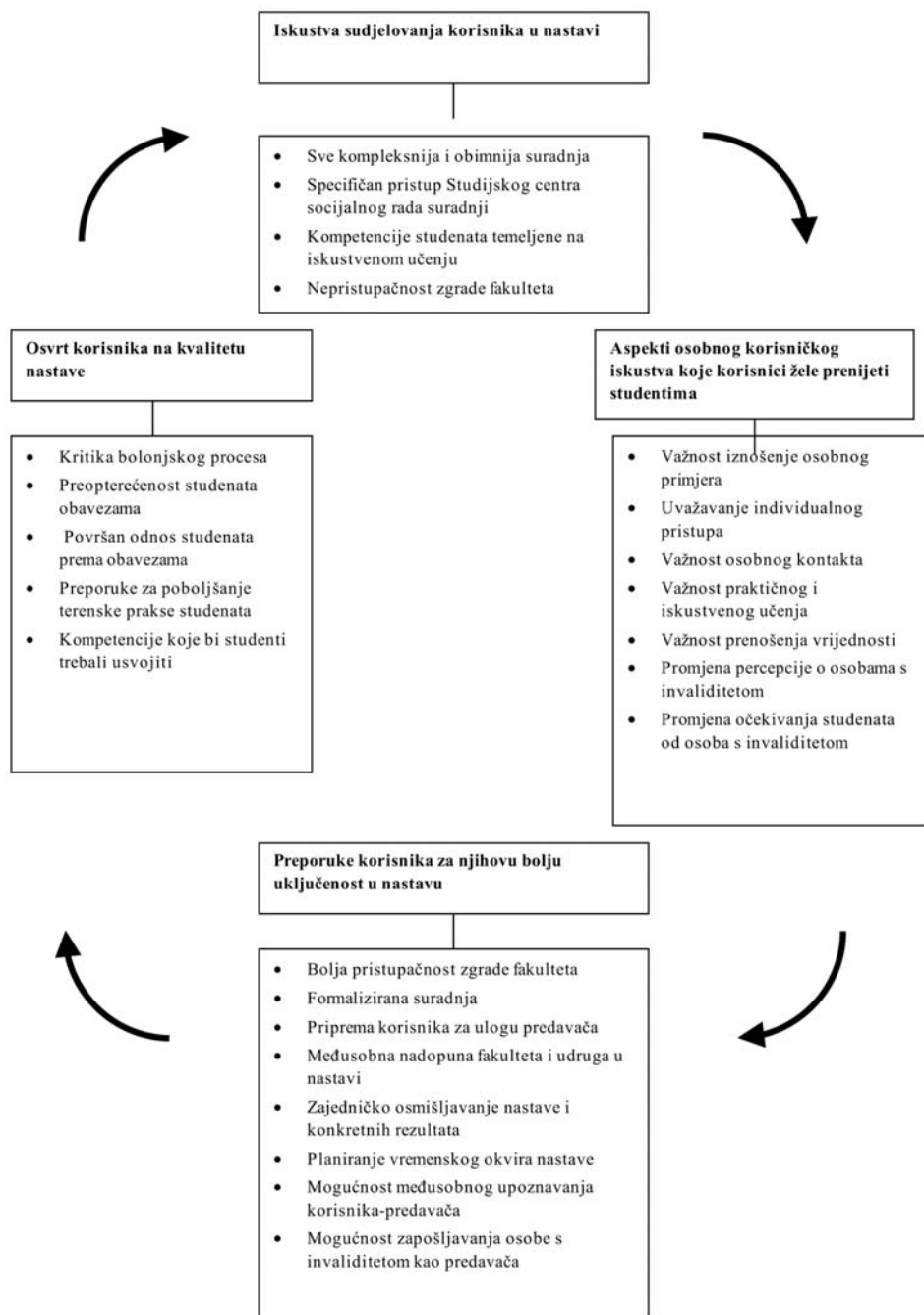
Preporuke za unaprjeđenje uključenosti korisnika u nastavi, kao što je već navedeno, odnose se na bolju pristupačnost fakultetu, formaliziranu suradnju i pripremu korisnika za ulogu predavača, međusobno nadopunjavanje fakulteta i udruga korisnika u nastavi, zajedničko osmišljavanje nastave i konkretnih rezultata, odnosno, željenih ishoda te planiranje vremenskog okvira održavanja nastave, mogućnost međusobnog upoznavanja korisnika-predavača zbog njihove razmjene iskustava te mogućnost zapošljavanja osoba s invaliditetom kao predavača.

Zapravo, možemo reći da svi navedeni aspekti preporuka odražavaju potrebu za definiranjem ravnopravnijeg odnosa gdje korisnici neće biti »povremeni i kratkotrajni sudionici« procesa obrazovanja već će, kao partneri, moći biti dugoročno uključeni u definiranje ciljeva, sadržaja i procesa obrazovanja. Promicanje partnerstva korisnici općenito vide kroz mogućnost stjecanja boljeg uvida i informiranosti u planirani program nastave.

Na temelju kategorija koje su dobivene pridruživanjem srodnih pojmova, slijedi prikaz modela. Model odražava odnose između dobivenih kategorija na sljedeći način:

Slika 1.

Shematski model odnosa među kategorijama

RASPRAVA

Kao što je na početku ovog rada bilo rečeno, sudionici istraživanja su osobe s invaliditetom – s višegodišnjim iskustvom sudjelovanja u različitim oblicima nastave (predavanjima, vježbama, praksi, seminarima) te na različitim kolegijima Studijskog centra socijalnog rada (Socijalni rad s pojedincem, Socijalni rad s osobama s invaliditetom, Terenska praksa studenata vezana uz ove kolegije).

Analizom izjava sudionika dobivene su četiri kategorije koje pokrivaju različita pitanja, odnosno teme uključenosti korisnika u nastavu studenata socijalnog rada: (1) Iskustva sudjelovanja korisnika u nastavi; (2) Aspekti osobnog korisničkog iskustva koje korisnici žele prenijeti studentima; (3) Osvrt korisnika na kvalitetu nastave te (4) Preporuke korisnika za njihovu bolju uključenost u nastavu.

Glede iskustava sudjelovanja u nastavi, korisnici iskazuju zadovoljstvo višegodišnjom suradnjom koja doživljava pomake u kvalitativnom i kvantitativnom smislu. Od prvobitnih kratkih informativnih izlaganja tijekom orijentacijskih susreta u svrhu pripreme studenata za terensku praksu, ta je suradnja s vremenom postala planiranija i sveobuhvatnija te su sudionici imali prilike dati vlastitu inicijativu oko sadržaja, trajanja i oblika nastave u koji se žele i mogu uključiti. Konkretna ishoda ovakve suradnje od obostranog interesa predstavljaju bolje kompetencije studenata vezane uz rad s osobama s invaliditetom, na temelju kojih ih korisničke udruge sa zadovoljstvom zapošljavaju po završenom studiju, kada za to imaju mogućnosti ... došli su i već poznavali problematiku i mogli su lakše rješavati njihove egzistencijalne i druge teškoće (4).

Promatrajući vremenski kontekst suradnje fakulteta s udrugama korisnika, možemo reći da su se tijekom proteklih 15-ak godina mijenjale razina i način uključenosti korisnika u nastavu. Razvojni proces njihove uloge u nastavi odvijao se od pozicije »gosta predavača«, odnosno, »izvršitelja radova« do inicijatora i aktivnih sugovornika. Međutim, iako su korisnici zadovoljni ovakvim vidom razvoja uključenosti, još uvijek ne možemo govoriti o ravnopravnosti niti o uključenosti svih »dioničara« obrazovnog procesa (predstavnik korisnika, predstavnik stručnjaka iz prakse, ministarstava, studenata) na razini partnerstva (Beresford, 2005.; Cree i Davis, 2007.). U tom smislu ne postoji zakonska obaveza fakulteta, niti akademske zajednice u cijelosti da i formalno uključi sve sudionike u proces odlučivanja o nastavi od samog početka. S druge strane, dokument o globalnim standardima o obrazovanju socijalnih radnika pretpostavlja da obrazovanje za suvremeni socijalni rad uključuje korisnike u donošenje odluka važnih za teoriju, praksu i istraživanje u socijalnom radu (Sewpaul i Jones, 2004., 2005.). Ta se neuključenost u donošenje odluka očituje i na razini građevinske nepristupačnosti same zgrade fakulteta, kao i njegove unutrašnjosti. Dio poteškoća oko pristupačnosti svakako predstavlja činjenica da je zgrada fakulteta spomenik kulture što otežava administrativnu proceduru dobivanja dozvola za prilagodbu prostora, međutim, to nikako ne smije postati opravdanje za manjak volje i odgovornosti od strane akademske zajednice. Na kraju, pitanje

pristupačnosti javnim zgradama i visokoškolskim ustanovama pitanje je ravnopravnosti uključivanja na studij studenata s invaliditetom. Manjak pristupačnosti fakultetu također šalje poruku akademskoj i široj javnosti o neravnopravnosti koja je povezana i s pitanjem kvalitetne suradnje i uključenosti korisnika.

Rezultati koji se odnose na aspekte osobnog korisničkog iskustva ukazuju na važnost iznošenja osobnih primjera, vlastitih priča korisnika, uspostavljanja osobnog kontakta. Osobni kontakt između socijalnog radnika i korisnika olakšava razvijanje suradnog odnosa. Suradni odnos predstavlja suvremeni koncept pomažućeg procesa u kojem omogućava da socijalni radnik i korisnik postaju suradnici u zajedničkom sustvaranju rješenja. Oni otkrivaju i definiraju teškoću, planiraju promjene, problematiziraju, reflektiraju, vode dijalog i zaključuju odnos (Čačinović Vogrinčić i sur., 2007.; Urbanc, 2007.). Osobni kontakt nadalje generira potrebu za individualiziranim pristupom različitim korisnicima, bez obzira na njihovu zajedničku dijagnozu. Usvajanje određenih vrijednosti te promišljanje o osobnoj percepciji i očekivanjima studenata od osoba s invaliditetom (...) osim te pasivnosti koju su ljudi s invaliditetom izloženi, sad se to bazira na tome da se zapravo jako malo očekuje od njih (...) (3) kroz specifičnosti iskustvenog i praktičnog učenja može dovesti do promjene studentove perspektive i kritičkog preispitivanja, a to je upravo ono što sudionici ističu da im je važno prenijeti budućim socijalnim radnicima iz njihovog neposrednog korisničkog iskustva (Urbanc i Družić, 1999.; Urbanc, Družić Ljubotina i Kregar, 2002.; Stevens i Tanner, 2006.).

Rezultati istraživanja koji se odnose na doživljaj kvalitete nastavnog programa u fokus stavljaju provedbu bolonjskog procesa na fakultetu. Zanimljivo je da su sudionici na pitanje o tome što bi poboljšalo kvalitetu nastave odgovarali najprije kritikom postojećeg programa. Tijekom provedbe fokus grupe sudionici su naveli da nemaju uvid u kurikulum nastavnog programa u cijelosti. Uvid u nastavne aktivnosti imali su na kolegijima u kojima su i sami aktivno sudjelovali. Upravo je davanje uvida u planirani nastavni program jedna od preporuka koje su sudionici naveli kao preporuke za daljnju suradnju. Ti su prijedlozi u potpunosti u skladu sa suvremenim pretpostavkama definiranja formalnog partnerstva između udruga korisnika i fakulteta (Beresford i sur., 2006.).

Rezultati nadalje ukazuju da sudionici imaju doživljaj smanjenog broja sati terenske prakse, iako je satnica ostala nepromijenjena (60 sati tijekom četvrtog semestra). Novina vezana u terensku praksu odnosi se na vrijeme njezine provedbe koje se sada odvija u jednom semestru, dok je prije bila vremenski raspoređena tijekom trećeg i četvrtog semestra što je ostavljalo mogućnost postupnijeg uvođenja studenta u odnos s korisnikom (Vodič kroz studij za studente socijalnog rada, 2008./2009.). Nadalje, sudionici navode vrlo konkretne prijedloge o međusobnoj »generacijskoj« razmjeni iskustava među studentima, promišljanju očekivanja, organiziranju zajedničkih okruglih stolova studenata i korisnika te nastavku postojeće terenske prakse. Također navode i specifične kompetencije koje bi studenti pri tome trebali usvojiti, a koje se odnose na poznavanje i uvažavanje korisničke perspektive.

Preporuke koje se odnose na bolju uključenost korisnika u nastavu brojne su i vrlo specifične te odgovaraju spoznajama iz anglosaksonskih iskustava s dugogodišnjom tradicijom partnerstva između korisničkih udruga i akademske zajednice (Cree, 2002.). S tim u skladu, preporuke se ne odnose samo na uključenost korisnika, već općenito na uklanjanje organizacijskih i administrativnih prepreka koje su dugo vremena postojale između korisnika i onih koji osmišljavaju, pružaju usluge i odlučuju o njima. U tom smislu korisnici sebe više ne vide kao pasivne primatelje usluga, već kao aktivne, informirane sudionike, ili kako ih Davies (2006.; prema Cree i Davies, 2007.) naziva, kao »agente promjene« u procesima pomaganja, obrazovanja i općenito, odlučivanja.

Sudionici navode potrebu da se kao predavači i sudionici u drugim oblicima nastave redovito usavršavaju kako bi prijenos njihovih iskustava studentima bio što osmišljeniji i kvalitetniji. Osobno iskustvo je vrijedna osobna priča korisnika no, glede načina prezentiranja tog iskustva, sudionici su prepušteni samima sebi, što mnoge od njih čini nesigurnima, pogotovo kada se trebaju obratiti grupi studenata. Osnovna pretpostavka uključenosti jest da uključene strane imaju mogućnost interveniranja u proces i suodlučivanja o njemu (Oliver, 1992., 1996.). Korisnici imaju pravo sudjelovati u donošenju odluka i procesa koji se na njih odnose te uključivanje stoga odražava ključne vrijednosti socijalnog rada (Croft i Beresford, 1994.; prema Payne, 2005.). U tom smjeru idu i preporuke o potrebi formalizacije suradnje, planiranja vremenskih okvira i konkretnih ishoda nastave, pristupačnosti fakultetu, planiranja zajedničkih projekata te obrazovanja i zapošljavanja socijalnih radnika s invaliditetom. Sudionici također smatraju važnim međusobno poznavanje korisnika-predavača te rad na »umrežavanju« u svrhu razmjene iskustava i podrške.

Zanimljivo je da su iskustva, želje i stavovi korisnika glede odgovora na pitanje: »Što dobro obrazovanje budućih socijalnih radnika znači za korisnike?« prilično usklađeni, čak i iz međunarodne perspektive. Prema Cree i Davis (2007.) korisnici žele socijalne radnike koji su tijekom studija naučili slušati, iskazivati poštovanje svakom pojedincu i biti u mogućnosti sagledati ga u jedinstvenom kontekstu njegova okruženja i životnog iskustva. S time se slažu i neki drugi autori koji navode kako korisnici radije surađuju i bolje prihvaćaju socijalne radnike koji vide »čovjeka, a ne slučaj«, iskazuju toplinu, suosjećanje i neformalni su, znaju dobro slušati, ne potiču osjećaj krivnje kod korisnika, ne dovršavaju njegove rečenice i ne ostavljaju dojam da su prezaузeti te svaku korisnikovu teškoću uzimaju ozbiljno i ne omalovažavaju je (Ford i Jones, 1987.; Miley, O'Melia i Du Bois, 1995.; Hastings, 2000.; prema Urbanc, 2006.). Ova obilježja djelotvornog socijalnog radnika u skladu su s konceptom suradnog odnosa, u kojem je moć stručnjaka, nastavnika i istraživača u socijalnom radu »da zna što je najbolje za korisnika« nadomještena zajedničkim traženjem i sustvaranjem rješenja. Etika sudjelovanja koja je pridodana etici socijalnog rada postaje svojevrsna »meta etika« i središnja vrijednost suvremenog socijalnog rada (Hoffman, 1994.; prema Čačinović Vogrinčić i sur., 2007.)

ZAKLJUČAK

U radu smo prikazali rezultate istraživanja čiji je cilj bio dobiti uvid u iskustvo uključenosti korisnika u nastavu studenata socijalnog rada.

Podaci su prikupljeni razgovorom u fokusnoj grupi te su obrađeni kvalitativno. Analizom prikupljenih podataka dobivene su četiri kategorije: 1) iskustva sudjelovanja korisnika u nastavi; 2) aspekti osobnog korisničkog iskustva koje korisnici žele prenijeti studentima; 3) osvrt korisnika na kvalitetu nastave te 4) preporuke korisnika za njihovu bolju uključenost u nastavu.

U skladu s tim napravljen je i shematski model odnosa među kategorijama. Odnos četiriju kategorija važnih za uključenost korisnika u nastavu vidimo kao cirkularni proces: sve bogatije iskustvo sudjelovanja korisnika u nastavi donosi vrijedna saznanja o tome što korisnici smatraju važnim iz neposrednog korisničkog iskustva prenijeti studentima te što im je za to potrebno kako bi njihova uključenost u nastavu bila što svrsishodnija, a kvaliteta nastave što bolja te kako bi budući socijalni radnici imali predodžbu »iz prve ruke« o tome što korisnici od njih trebaju i žele. Ta konkretna iskustva proteklih generacija studenata kao i »novih« socijalnih radnika korisnici ponovno pretaču u svoje iskustvo sudjelovanja te se proces ponavlja za novu generaciju.

Tijekom pripreme i provođenja ovog istraživanja, korisnici su pokazali veliku motiviranost i otvorenost da podijele svoje osobne priče. Pokazalo se da korisnici u svojim promišljanjima o kvalitetnijoj uključenosti u nastavu u potpunosti slijede zahtjeve suvremene teorije i prakse socijalnog rada, što se ne može u potpunosti reći i za stručnjake, predavače i institucije. Nameće se pitanje tko je, dakle, u poziciji da uključuje koga u proces obrazovanja (fakultet korisnike ili korisnici fakultet) u socijalnom radu. Rezultati istraživanja upućuju na potrebu redefiniranja uloga u kontekstu obrazovanja socijalnih radnika te podupiru ideju da uključivanje korisnika u nastavu predstavlja dio obrazovnih standarda profesije (Sewpaul i Jones, 2004., 2005.). Smatramo stoga da je sada red na fakultetu i široj akademskoj zajednici da preuzme svoj dio odgovornosti u stvaranju preduvjeta partnerstva između korisnika i fakulteta, koristeći se pri tome rezultatima ovog istraživanja kao konkretnim smjericama.

LITERATURA

1. Ajduković, M., Kregar Orešković, K. & Sladović Franz, B. (2008). Mogućnosti i izazovi kvalitativnog pristupa u istraživanju skrbi za djecu. U: Koller-Trbović, N., Žižak, A. (ur.); **Kvalitativni pristup u društvenim znanostima**. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, 119-152.
2. Ajduković, M. Sladović Franz, B. & Kregar, K. (2005a). Razlozi izdvajanja i obilježja života u primarnoj obitelji djece u javnoj skrbi. **Dijete i društvo**, 7 (2), 328-354.

3. Ajduković, M. Sladović Franz, B. & Kregar, K. (2005b). **Psihosocijalne potrebe djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi smještene u SOS-dječjem selu Hrvatska**. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Studijski centar socijalnog rada. Završno izvješće.
4. Beresford, P. (2005). Theory and practice of user involvement in research: Making the connection with public policy and practice. In: Lowes, L. & Hullat, I. (eds.); **Involving service users in health and social care research**. Abingdon: Routledge, 6-17.
5. Beresford, P., Branfield, F., Taylor, J., Brennan, M. Sartori, A., Lalani & Wise, G. (2006). Working together for better social work education. **Social Work Education**, 25 (4), 326-331.
6. Cree, V. E. (2002). The changing nature of social work. In: Adams, R., Dominelli, L. i Payne, M. (eds.); **Social work. Themes, issues and critical debates**. Basingstoke, Hants: Palgrave, 22-9.
7. Cree, V. E. & Davis, A. (2007). **Voices from the inside**. London: Routledge.
8. Čačinović Vogrinčić, G., Kobal, L., Mešl, N. & Možina, M. (2007). **Uspostavljanje suradnog odnosa i osobnog kontakta u socijalnom radu**. Zagreb: Biblioteka socijalnog rada.
9. Hasler, F. (2004). Direct payment. In: Swain, J., French, S., Barnes, S. & Thomas, C. (eds.); **Disabling barriers – Enabling environments**, 2nd ed. London: Sage.
10. Kletečki Radović, M. & Kregar Orešković, K. (2005). Kvalitativna analiza iskustava udomitelja. **Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada**. 12 (1), 67-88.
11. Koller-Trbović, N. & Žižak, A. (2005). **Participacija korisnika u procesu procjene potreba i planiranja intervencija: Socijalno pedagoški pristup**. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
12. Koller-Trbović, N. & Žižak, A. (2006). Samoiskaz mladih s rizikom u obitelji i/ili ponašanju o doživljaju -društvenih intervencija. **Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada**, 13 (2), 231-270.
13. Koller-Trbović, N. & Žižak, A. (2008). **Kvalitativni pristup u društvenim znanostima**. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
14. Lowes, L. & Hullat, I. (2005). **Involving service users in health and social care research**. Abingdon: Routledge.
15. Mesec, B. (1998). **Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu**. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
16. Milas, G. (2005). **Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima**. Jastrebarsko: Naklada Slap.
17. Oliver, M. (1992). **Changing the social relations of research production**. *Disability, Handicap and Society*, 7 (2), 101-15.
18. Oliver, M. (1996). **Understanding disability: From theory to practice**. London: Macmillan.

19. Payne, M. (2005). **Modern social work theory (3rd edition)**. Chicago: Lyceum books.
20. Preston-Shoot, M. (2005). Editorial. **Social Work Education**, 24 (6), 601-02.
21. Sewpaul, V. & Jones, D. (2004). global standards for social work education and training. **Social Work Education**, 23 (5), 493-513.
22. Sewpaul, V. & Jones, D. (2005). Global standards for the education and training of the social work profession. **International Journal of Social Welfare**, 14, 218-30.
23. Sladović Franz, B., Kregar Orešković, K. & Vejmelka, L. (2007). Iskustvo života u dječjem domu: kvalitativna analiza izjava mladih. **Ljetopis socijalnog rada**, 14 (3), 53-79.
24. Steel, R. (2005). Actively involving marginalized and vulnerable people in research. U: Lowes, L. i Hullat, I. (ur.); **Involving service users in health and social care research**. Abingdon: Routledge, 18-29.
25. Stevens, S. & Tanner, D. (2006). Involving service users in teaching and learning of social work students: Reflections on experience. **Social Work Education**, 25 (4), 360-372.
26. Urbanc, K. & Družić, O. (1999). Neka obilježja terenske nastave studenata socijalnog rada. **Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada**, 6 (1), 39-58.
27. Urbanc, K., Družić Ljubotina, O. & Kregar, K. (2002). Neki aspekti terenske nastave u procesu obrazovanja socijalnih radnika. **Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada**, 9 (1), 67-82.
28. Urbanc, K. (2007). Smisao i obilježja postmodernog pristupa u socijalnom radu. **Ljetopis socijalnog rada**, 14 (1), 179-196.
29. Urbanc, K. (2006). **Izazovi socijalnog rada s pojedincem**. Zagreb: Alinea.
30. Vodič kroz studij 2008./2009. za studente socijalnog rada (2008). Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
31. Williamson, A. (2001). Novi modeli upravljanja u Irskoj: Europska unija i uključenost neprofitnog sektora i sektora zajednice u multidimenzionalnom razvoju partnerstva u 90-im godinama 20. stoljeća. **Revija za socijalnu politiku**. 8 (2), 195-208.